



## מיהי האם של תינוק שנולד בפונדקאות?

ובני שמעון ימואל וימין ואוהד ויכין ועוהר ושאול בן הכנענית (בראשית מו, י)

מיהו "שאול בן הכנענית"? על פי חז"ל (מדרש רבה ויגש מו, י), שאול היה בנם של שמעון ודינה אחותו. כשהגיע שמעון עם לוי להושיע את דינה מבית שכם, לא רצתה לצאת מחמת הבושה, עד שנשבע לה שמעון שהוא יקחנה לאשה. מנישואין אלה נולד שאול (לפי חלק מחז"ל שאול זה הוא זמרי בן סלוא).

גדולי המפרשים תמהו, שהרי גם אם לאבותינו לפני מתן תורה היה דין של בני נח בלבד, מכל מקום הרי אחותו מן האם אסורה גם לבני נח (סנהדרין נח, א), ואיך נשא שמעון את אחותו דינה?

אחד התירושים על שאלה זו נדרש למאמר חז"ל על אופן הלידה של דינה ויוסף. בתורה נאמר על לאה "ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה" (בראשית ל, כא). רש"י שם מביא את דברי חז"ל: "פירשו רבותינו, שדנה לאה דין בעצמה: אם זה זכר - לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות!! (כלומר, בתחילה התעברה זכר, ומאחר שידעה שליעקב יולדו שנים עשר שבטים, והיא ילדה כבר ששה, ובלהה וזילפה ילדו כל אחת שתיים, נמצא שאם אלד בן זכר יישאר לרחל ללדת בן אחד בלבד - פחות מן השפחות), והתפללה עליו ונהפך לנקבה", והיא דינה.

בחז"ל אנו מוצאים הרחבה של ענין זה. באותה שעה שנתעברה לאה בן זכר, נתעברה רחל בנקבה. כשהתפללה לאה שתזכה רחל לבן זכר, נתחלפו ביניהם: הנקבה שבמעי רחל עברה ללאה - והיא דינה. והזכר שבמעי לאה עבר לרחל - והוא יוסף. וכך מפורש בתרגום יונתן בן עוזיאל (שם): "ומן בתר כדין ילידת ברת ... ושמיע מן קדם ה' צלותא דלאה, ואיתחלפו עובריא במעיהון, והוה יהיב יוסף במעהא דרחל, ודינה במעהא דלאה".

על פי תוספת זו, מבאר המהרש"א את דברי הגמרא במסכת נידה (לא, א). בגמרא שם נאמר, כי כאשר האישה מזריעה תחילה - נולד בן זכר, וכאשר האיש מזריע תחילה - נולדת נקבה. המקור לכך הוא מן הפסוק בפרשתנו: "אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם, ואת דינה בתו..." (בראשית מו, טו). הבנים מיוחסים ללאה ("בני לאה"), והבת ליעקב ("בתו"), ומכאן שעיקר הזרעת הבנים תלויה באישה, והבנות - באיש. מקשה המהרש"א, הרי חז"ל



לימדונו שבשעת ההזרעה והיצירה הייתה דינה זכר ולא נקבה, ורק לאחר מכן התהפכה לנקבה, ואם כן יש לייחס אותה ללאה כמו את יתר הזכרים! על פי התוספת שביארנו הדבר מבואר. דינה נוצרה כנקבה, בבטנה של רחל (על ידי הזרעת יעקב). ולאחר מכן עברה ללאה. הזכר שנוצר במעיה של לאה הוא יוסף – והוא עבר אחר כך לרחל.

על פי ביאור זה, כתבו מן הראשונים, שמאחר שעיקר הריונה של דינה היה בבטן רחל, היא נחשבת לאימה, ולא לאה. לכן, היה מותר לשמעון בנה של לאה לשאת את דינה לאישה.<sup>1</sup>

מסורת מופלאה זו נלמדה במשך אלפי שנים בלי שתהיה לה משמעות הלכתית. אך בדורנו, הדברים קיבלו משמעות מרתקת בשאלה הלכתית קריטית: מיהי האם בפונדקאות?

עד לדור האחרון, לא היה כל מקום לדיון על קביעת זהות האם. אך כמו בהרבה התפתחויות רפואיות וטכנולוגיות אחרות, דורנו מעמיד בפני פוסקי ההלכה אתגרים ושאלות שלא שיערום אבותינו. אחת הסוגיות המורכבות ביותר בדור האחרון עוסקת בשאלת קביעת זהות האם על פי ההלכה במקרה של פונדקאות.

אישה שאיננה יכולה ללדת, יכולה במקרים מסויימים להסתייע בפונדקאות. התהליך מורכב מהוצאת ביצית מגופה, הפרייתה בזרעו של הבעל, והחדרתה לרחם של אישה אחרת, הנושאת את העובר במהלך ההיריון עד ללידה. המטען הגנטי הוא כמובן של האישה בעלת הביצית. הפוסקים נדרשו להכריע מי נחשבת על פי ההלכה לאם התינוק: האם האישה בעלת הביצית, או זו שהעובר גדל ברחמה וילדה אותו?

מיותר לציין כי לשאלה זו השלכות הלכתיות קריטיות. לדוגמה ביחס למי מוטלת על העובר מצות כיבוד אם? מיהם קרוביו מצד אמו – שהוא אסור להתחתן עימם? במקרה שבו הפונדקאית איננה יהודייה – האם העובר זקוק לגיור? ושאלות הלכתיות נוספות.

בלב הדיון שתי שיקולים משמעותיים: מחד גיסא, אין להטיל ספק במשמעותו של המטען הגנטי, שהוא הקשר הביולוגי הבסיסי שבין האם לבין העובר. יש שדימו זאת להתייחסותו של העובר אל אביו, שמתבססת אך ורק על המטען הגנטי שהוא מעביר לו בזרעו, ללא כל תוספת.<sup>2</sup> לפי זה, יש להתייחס אל בעלת הביצית כאמו של העובר. לכך יש להוסיף את העובדה ששלב יצירת העובר מתבצעת במעבדה, עוד קודם להתערבות הפונדקאית, ובשלב זה בעלת הביצית היא השותפה הטבעית עם האב ביצירת העובר. לפי גישה זו, הפונדקאית אינה

---

<sup>1</sup> פירוש מושב זקנים מבעלי התוספות, ותוספות השלם על התורה בראשית מו, בשם ריב"א.  
<sup>2</sup> לדעת רבים מהפוסקים אין משמעות למעשה האישות בין איש לאשתו בדווקא כסיבה לייחוס העובר לאביו.



אלא מאחסנת ברחמה את העובר של אישה אחרת, בדומה לאינקובטור, ואין לה יחס אימהי לגביו.

מן הצד השני, יש מי שהעניק משמעות רבה יותר לתהליך התפתחותו של העובר. רק בשל היותו ברחמה של הפונדקאית הוא גדל ומתפתח. הוא ניזון ממנה. היא גם היולדת אותו אל אויר העולם. לגישה זו, אי אפשר להתייחס אל הפונדקאית כאינקובטור, מאחר שהעובר מתפתח אצלה בתהליך טבעי. למרות הייחוס המקורי של הביצית, כאשר העובר נטמע ברחמה של הפונדקאית מתבטל היחס המקורי של הביצית והעובר נחשב חלק מגופה של האישה הנושאת אותו ברחמה. בחז"ל לא מצינו התייחסות מפורשת המעדיפה את הערך הביולוגי על פני הערך המציאותי של גידול העובר ולידתו – ואלו המכריעים את הכף.

בהיעדר ראיות ברורות במקורות ההלכה מתאמצים הפוסקים לדמות את הנידון דידן למקרים דומים שניתן אולי להביא מהם סיוע לאחת מן העמדות. כבר בשלב זה נציין כי לדעת רוב הפוסקים ההכרעה בשאלה חמורה זו תלויה בסברא ובשיקול הדעת. משום כך כמה מגדולי הפוסקים נמנעו מהכרעה בסוגיא בטענה שאין בכוחנו בדור זה להכריע בשאלות כבדות משקל כמו זאת.

נביא בקצרה כמה מן הסוגיות שעלו לדיון בשאלה זו.

יש שהביאו ראיה מן הדין של אישה נכרית שהתעברה בתאומים, והתגיירה במהלך ההיריון. על פי ההלכה, גרות האם מועילה גם עבור העוברים שברחמה. כעיקרון, הכלל ההלכתי הוא "גר שנתגייר – כקטן שנולד" (כלומר – כל קשריו המשפחתיים הביולוגיים מתבטלים. אם אחותו תתגייר גם היא – הוא מותר לשאתה לאישה). עם זאת, מבואר בגמרא ביבמות (צז, ב) שבמקרה של גרות עוברים נשאר היחס שלהם כאחים למרות שהתגיירו. יש שלמדו מכך, שהיחס של האם לבנה נקבע על פי שעת הלידה (או חלק מן העיבור), ולכן הם נחשבים לאחים בני אותה האימא, מאחר שאם היחס היה נקבע על פי מקור הביצית, או על פי שעת ההתעברות, היה היחס נקבע כבר בשעה זו וממילא אמור להתבטל ברגע הגיור.

אך ראיה זו אינה מוכרעת: ראשית, דעת רש"י (יבמות צח, א) היא שהכלל "גר שנתגייר כקטן שנולד" אינו תקף לגבי עובר שנתגייר. שנית, יתכן שגם אם נחשיב את המטען הגנטי כגורם המכריע בקביעת זהות האם, אין זה אומר שרגע קביעת היחס הוא ברגע הראשון בלבד. כשמדובר באם הטבעית, ייתכן שהיחס בינה לבין העובר יכול להתחדש גם בשלב מאוחר יותר של ההיריון.

יש שרצו להתבסס על דברי הגמרא ביבמות (סט, ב) שם מבואר שעד יום הארבעים מתחילת העיבור העובר נחשב "מיא בעלמא", ואיננו נחשב נפש העומדת בפני עצמה. בגמרא



ביבמות עח, א מבואר שלשיטה שעובר אינו נחשב "ירך אמו" כלומר אחד מאבריה, העובר צריך גירות בפני עצמו (אלא שטבילת הגירות של האם נחשבת טבילה גם עבורו והאם איננה חוצצת בינו לבין מי המקווה). ובאמת יש מן האחרונים שכתבו שבמקרה של גיור של האם בתוך ארבעים יום מן העיבור – בנה אינו צריך גירות בפני עצמו לכל הדעות. על פי זה יש מי שרצה לדון שמאחר שהשרשת הביצית המופרית ברחמה של הפונדקאית נעשה בתוך ארבעים יום מההפריה הראשונית – העובר ייחשב כבנה של הפונדקאית, שהרי תחילת קיומו כאדם מתבצעת אצלה, וקודם לכן אין לו כל יחס בפני עצמו.

גם ראיה זו איננה מוכרעת: ייתכן מאד שלמרות שאין לעובר בשלב זה חשיבות של אדם, או "נפש", עדיין הוא בעל פוטנציאל להתפתח לעובר ולתינוק, וכבר בשלב זה הוא מסווג מבחינת יוחסין כבנה של האישה שהעניקה לו את המטען הגנטי שלו ואת היכולת להתפתח כעובר, גם אם כעת הוא עדיין איננו מוגדר ככזה.

ראיה משמעותית יותר בנושא נוגעת למה שמבואר בגמרא במסכת נדה (לא, א):

"תנו רבנן: שלשה שותפין יש באדם, הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו. אביו מזריע הלובן, שממנו עצמות וגידים וצפרנים, ומוח שבראשו, ולובן שבעין. אמו מזרעת אודם, שממנו עור ובשר ושערות, ושחור שבעין. והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים, וראיית העין, ושמיעת האוזן, ודבור פה, והלוח רגלים, ובינה והשכל".

בגמרא זו נראה בבירור, שהשייכות בין האדם להוריו היא על פי ההשפעה הגנטית-ביולוגית עליו. הפונדקאית איננה תורמת לעובר דבר (ומצד מה שהוא מתפתח ברחמה – הרי שם מתפתחים גם החלקים שהעניק לו אביו, ובכל זאת איננו מייחסים אותם לאם מצד זה, אלא לאביו; וכיוצא בזה במה שנותנת בו האם – שאיננו מצד ההתפתחות ברחם אלא מצד המטען הגנטי-ביולוגי).

עם זאת, קיים סייג ידוע על שימוש בדברי אגדה להסקת הלכה.

לאחר שראינו מקצת מהסוגיות בהן דנו האחרונים ונוכחנו בקושי להסיק ראיות מוכרעות בנידון, נשוב לראיה שעמה פתחנו מפרשתנו: שמעון נושא את דינה, והראשונים כותבים שהיא איננה נחשבת לאחותו מן האם (לאה), משום שאף שדינה התפתחה ברחמה של לאה – העיבור שלה אירע ברחמה של רחל. מכאן, לכאורה יש ללמוד שהשלב הקובע הוא שלב ההתעברות (או המטען הגנטי).

אך גם לראיה זאת ישנם כמה סייגים:



ראשית יש לזכור שבתורה מיוחס יוסף כבנה של רחל ודינה כבתה של לאה.

שנית, אין זה ברור מתי התבצעה ההחלפה בין רחל ללאה, ויתכן שהדבר נעשה בסוף ההיריון, כך שרחל גם גידלה את דינה ברחמה ומשום כך היא מיוחסת אליה, מה שאין כן בפונדקאות.

שלישית, יתכן שבתהליך ההתחלפות לא רק הגוף עבר מרחל ללאה, אלא גם המטען הגנטי. רביעית, כלל נקוט בדינו שאין למדים ממעשי ניסים.

לא ניכנס כאן להכרעת ההלכה של הפוסקים בנידון, מאחר שקיימת בנושא מחלוקת גדולה. בהערה נציין לכמה מקורות שהמעייין בהם יוכל למצוא את מבוקשו<sup>3</sup>.

ככלל, ישנן שלש שיטות:

לשיטה אחת הגורם המכריע הוא המטען הגנטי – ולכן בעלת הביצית היא האם. לשיטה שניה ההיריון הוא המכריע – ולכן הפונדקאית היא האם. לשיטה השלישית אין דרך להכריע בנושא ולכן יש להחמיר לשתי הכיוונים.

לבסוף נציין כי עסקנו רק בשאלה של קביעת האמהות, ועדיין יש שאלות רבות בנושא: האם מותר לאישה להיות אם פונדקאית? מה דינה של אישה רווקה? גרושה? נשואה? נכרית? הדבריפ כרוכים בשאלות הלכתיות משמעותיות ולכן בכל מקרה שבו הדיון עולה בהקשר אקטואלי יש לפנות לשאלת גדול בתורה לקבלת הדרכה הלכתית.

---

<sup>3</sup> ציץ אליעזר חלק ט"ו סימן מ"ה, חלק י"ט סימן מ', חלק כ' סימן מ"ט, חלק כ"ב סימן נ"ה. נשמת אברהם חלק ד' אבן העזר סימן ב' בשם הגרש"ז אורבאך זצ"ל והגר"ש אלישיב זצ"ל. בשם הגר"ש עיין עוד ישורון חלק כ"א עמ' תקל"ה בדברי הרב אברהם שרמן. עיין ישורון שם גם בדברי הרב אביגדור נבנצל. הרב זלמן נחמיה גולדברג כתב על כך בשני מאמרים: הראשון בתחומין חלק ה' עמ' 248 ואילך, והשני באסיא סה-סו עמ' 45.